

TABIIY OFATLAR VA IJTIMOIIY TENGSIZLIK HODISALARINING TARIXIY TAHLILI

Tursunboyeva Maxsuda

XXX O'zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada jala va do'l kabi tabiiy ofatlarning jamiyat ijtimoiy tuzilmasiga ta'siri tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Asosan XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Markaziy Osiyo hududida sodir bo'lgan ekstremal yog'in hodisalari misolida tabiiy ofatlarning jamiyatda ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'lishi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot davomida jala va do'l oqibatlarining turli ijtimoiy qatlamlarga notekis ta'siri, xususan, dehqonlar va ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamining eng ko'p zarar ko'rganligi tarixiy hujjatlar va manbalar orqali yoritiladi. Shuningdek, mahalliy hokimiyat va ma'muriy tuzilmalarning tabiiy ofatlarga munosabati, yordam ko'rsatish mexanizmlari hamda ularning jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik va adolatni ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tabiiy ofatlar, jala, do'l, ijtimoiy tengsizlik, Markaziy Osiyo, tarixiy tahlil, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar.

Bugungi iqlim o'zgarishi jarayonlarining jadallashuvi natijasida tabiiy ofatlar, xususan, ekstremal yog'inlar, jala va do'l hodisalari ko'plab mintaqalarda tobora ko'proq kuzatilmoqda. Ushbu jarayonlar nafaqat ekologik muammo, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Tabiiy ofatlarning oqibatlari jamiyatda bir xil taqsimlanmay, ko'pincha ijtimoiy jihatdan himoyasiz qatlamlar uchun og'irroq kechishi ijtimoiy tengsizlik masalasini yanada dolzarb etadi.

Tabiiy ofat – bu tabiatning geologik, meteorologik, gidrologik yoki biologik jarayonlari natijasida insoniyat va uning ijtimoiy-iqtisodiy tizimlariga zarar yetkazadigan favqulodda hodisa. Tabiiy ofatlar odatda oldindan nazorat qilib bo'lmaydigan, tez sodir bo'ladigan va jiddiy oqibatlarga olib keladigan hodisalar sifatida tavsiflanadi.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, tabiiy ofatlar har doim ham jamiyat a'zolariga teng darajada ta'sir qilmagan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Markaziy Osiyo hududida sodir bo'lgan jala va do'l hodisalari dehqon xo'jaliklari, qishloq aholisi va kambag'al qatlamlar uchun jiddiy iqtisodiy va ijtimoiy talofatlar keltirib chiqargan. Yerga, hosilga va kundalik mehnatga bevosita bog'liq bo'lgan aholi qatlamlari tabiiy ofatlar oqibatida tirikchilik manbalaridan mahrum bo'lib, mavjud ijtimoiy tafovutlar yanada chuqurlashgan.

Shu bilan birga, tabiiy ofatlarga nisbatan mahalliy hokimiyat va ma'muriy tuzilmalarning munosabati, yordam ko'rsatish mexanizmlari va resurslarni taqsimlash tizimi ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi yoki kamayishida muhim rol o'ynagan. Ayrim hollarda ko'rilgan choralar aholi manfaatlarini himoyalashga xizmat qilgan bo'lsa, ba'zi vaziyatlarda esa yordamning kechikishi yoki adolatsiz taqsimlanishi ijtimoiy norozilik va beqarorlikni kuchaytirgan.

Tabiiy ofatlar tarixda dunyoning turli qismlarida yuz bergan. Qadimgi davrda insonlarning tabiat bilan munosabatlari kuchli bo'lgan. Chunki aholi aynan tabiat ne'matlari asosida kun kechirgan. Insoniyat sekin-asta tabiat bilan munosabatlarga kirisha boshlagan. Bu, ayniqsa, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanishni boshlanganda kuchaya boshlagan. Barcha davrlarda tabiiy ofatlar insoniyat uchun ko'plab talofatlar yetkazgan. Fikrimiz dalili sifatida bir qancha ma'lumotlarni keltirishimiz mumkin.

XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Markaziy Osiyodagi eng yirik tabiiy ofatlardan biri Andijon zilzilasi edi. Ushbu zilzila 1902-yil 3-dekabr soat 10 da sodir bo'lgan. Yer silkinishi kuchi Andijon uyezdidan tashqari Marg'ilon uyezdining to'rtta va O'sh uyezdining bitta volostida ham sezilgan¹¹⁰. Boshqa manbalarga ko'ra, 1904-yil 3-sentabrda kechqurun soat 9 dan 20 daqiqa o'tganda Andijonda kuchli yer silkinishi bo'lgan. Bu vaqtda kuchli ovoz ham eshitilgan. Andijonning eski va yangi shahar qismlarida aholi o'z uylaridan, choyxonalardan va boshqa binolardan yugurib chiqib ketgan. Yer silkinishi natijasida yarador bo'lgan kishilarga tibbiy xizmat ko'rsatish shoxobchasi tashkil etilgan. Bu yerga Turkiston general-gubernatorligining turli burchaklaridan shifokorlar, feldsherlar va hamshiralar tibbiy xizmat ko'rsatish uchun

kelgan. Zilzilaning birinchi kunlaridan Marg‘ilon va O‘sh uyezdlaridan o‘tovlar olib kelingan va o‘rnatilgan. Qo‘shimcha ravishda, temir yo‘l orqali qishda yashash vagonlari Andijon uyezdiga olib kelingan bo‘lib, ularga uylari talofat ko‘rgan aholi joylashtirilgan. Bundan tashqari, aholi isinishi uchun yopinchiqlar va pechkalar taqdim qilingan. Bundan tashqari, zilzila natijasida 25 nafar bolalar o‘z ota-onasidan ayrilgan va yetim bo‘lib qolgan. Ushbu yetim bolalar davlat qaramog‘iga olingan.

1902-yilgi Andijon zilzilasi jiddiy ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlarga sabab bo‘lgan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, hukumat tomonidan ajratilgan yordam resurslari va kreditlar asosan rusiy zabon aholiga yo‘naltirilgan. Oddiy, mahalliy aholiga esa yordam yetarlicha yetkazilmagan; ular faqat yuqori foizli ssudalar va cheklangan miqdordagi materiallar bilan ta‘minlangan. Shu tarzda, favqulodda vaziyatda mavjud bo‘lgan resurslarning adolatli taqsimlanmasligi ijtimoiy tengsizlikni yanada kuchaytirgan va mahalliy aholining iqtisodiy ahvolini yanada og‘irlashtirgan. Bu kabi zilzilar dunyoning ko‘plab hududlarida ro‘y bergan.

Zamonaviy solishtirish:

Zilzila	Yil	Magnituda	Zararlari	Izoh
Andijon	1902	6,5–7,0	4 600 halok, 40 000 uy	Katta shahar vayronagarchiligi
Xitoy, Sichuan	2008	7,9	87 000 halok, 5 mln ko‘chirilgan	Juda katta shahar va qishloq vayronagarchiligi
Nepal, Kathmandu	2015	7,8	9 000 halok, 600 000 uy vayron	Qishloq va shaharlar jiddiy zarar ko‘rgan

Turkmaniston	1948	7,3	Taxminan 110 halok	Kichikroq hudud va shaharlar, talofat nisbatan kam
--------------	------	-----	-----------------------	---

Krakatou vulqoni (1883) va uning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri:

Krakatou vulqoni Indoneziya sohillarida joylashgan bo'lib, 1883-yilda sodir bo'lgan ulkan otilishi bilan tarixiy eng dahshatli vulqon hodisalaridan biri sifatida tanilgan. Otilish natijasida taxminan 36 000 odam halok bo'lgan, minglab uylar vayron bo'lgan va butun hududda sunami va ash bulutlari tufayli katta iqtisodiy zarar yuzaga kelgan. Aholiga zarar: Ko'plab qishloqlar vayron bo'lib, ommaviy evakuatsiya talab etilgan.

Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat: Vulkan ash qatlamlari yerlarni qoplab, ekinlarni yo'q qilgan, oziq-ovqat tanqisligi yuzaga kelgan.

Iqtisodiy yo'qotishlar: Transport, savdo va baliqchilik faoliyati to'xtagan; hudud iqtisodiyoti jiddiy zarar ko'rgan.

Global iqlim ta'siri: Krakatou otilishi atmosferaga katta miqdorda vulqon gazlari va ash chiqarib, butun dunyoda qisqa muddatli iqlim o'zgarishlariga sabab bo'lgan.

Bu ilmiy maqola Krakatau vulqoni otilishining ijtimoiy oqibatlarini tahlil qiladi — ayniqsa u Banten mintaqasidagi ijtimoiy harakatlar va jamoat reaksiyalariga ta'siri bilan bog'liq. Xususan, haqiqiy portlashdan keyingi ekologik zararlanish, yetishmovchilik hamda ijtimoiy muammolar Banten ijtimoiy harakatlarini kuchaytirgan. Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat yetishmovchiligi: Ash va atmosfera ta'siri tufayli qurg'oqchilik va hosildorlik pasayishi ro'y bergan, bu esa oziq-ovqat narxlarining oshishiga olib kelgan. Bunday sharoitda boyroq qatlamlar resurslarni saqlab qolishga qodir bo'lsa, kambag'allar va aholi quyi qatlamlari ko'proq og'ir zararga duch kelgan.

Mahalliy ijtimoiy jarayonlar: Otilishdan keyingi ekologik va iqtisodiy og'irliklar Banten mintaqalarida ijtimoiy norozilik va harakatlarni kuchaytirgan. Bu jarayonda tabiiy ofat mahalliy ijtimoiy bo'linishlarni va farqlarni yanada aniq ko'rsatgan.

Mintaqaviy qo'llab-quvvatlash farqlari: Turli mintaqalar – Yevropa, Osiyo va boshqa hududlar – o'z infratuzilmasi va ijtimoiy tizimlarining mustahkamligiga qarab turlicha ta'sir ko'rgan. Resurslarga kirish imkoniyati farqi esa ijtimoiy tengsizlikni yanada kuchaytirgan.

1883-yilgi Krakatau vulqoni otilishi global miqyosda nafaqat geologik va ekologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlariga ham ega bo'lgan hodisa sifatida tarixga kirgan. Ushbu portlash mintaqaviy qishloq xo'jaligi inqirozlari, oziq-ovqat yetishmovchiligi, migratsiya va mahalliy ijtimoiy noroziliklarni kuchaytirgan. Bu holatlar tabiiy ofatlar ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi farqlarni yanada ochiq ko'rsatishi va mavjud ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkinligini namoyish etadi.

Bugungi kunda iqlim o'zgarishi jarayonlarining jadallashuvi, urbanizatsiya va global ekologik muammolar natijasida tabiiy ofatlar ko'proq va intensivroq kuzatilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayrim tabiiy ofatlar nafaqat hududiy, balki global ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarga ham bevosita ta'sir qiladi.

Bugungi kunda tabiiy ofatlar faqat ekologik muammo sifatida qaralmaydi. Ular ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik, aholi xavfsizligi va moliyaviy tizimlarga bevosita ta'sir qiluvchi omil hisoblanadi. Iqlim o'zgarishi va urbanizatsiya tufayli ekstremal hodisalar soni ortmoqda, shuning uchun jamiyatlar uchun favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik, resurslarni adolatli taqsimlash va ijtimoiy himoya choralarini mustahkamlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Keltirilgan tarixiy va zamonaviy misollar (Andijon zilzilasi, Krakatau vulqoni, Sichuan va Nepal zilzilalari) shuni ko'rsatadiki, tabiiy ofatlar jamiyatda faqat ekologik yoki fiziki zarar bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik va tengsizlik darajasiga bevosita ta'sir qiladi.

Tabiiy ofatlar bilan bog‘liq zararlarning ijtimoiy taqsimoti ko‘pincha adolatsiz bo‘ladi: himoyasiz qatlamlar, kambag‘al dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi aholi va yolg‘iz yashovchi guruhlar eng og‘ir zararga duch keladi.

Hukumat va mahalliy tuzilmalarning favqulodda vaziyatlarga tayyorgarligi, yordam ko‘rsatish mexanizmlari va resurs taqsimoti ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi yoki kamayishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Tabiiy ofatlar shunchaki hududiy hodisalar emas, balki global iqtisodiyot, oziq-ovqat xavfsizligi, migratsiya va ijtimoiy barqarorlik bilan bog‘liq tizimli muammo sifatida qaralishi lozim.

Bugungi kunda iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq ekstremal hodisalar sonining oshishi, ushbu masalani yanada jiddiylashtiradi va ilmiy, siyosiy hamda iqtisodiy choralarni talab qiladi.

Xulosa sifatida: tabiiy ofatlar va ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlik tarixiy misollar orqali yaqqol ko‘rinadi. Zamonaviy iqlim o‘zgarishi esa bu muammoni faqat kuchaytiradi, shuning uchun jamiyatning barcha qatlamlarini himoya qilish, resurslarni adolatli taqsimlash va favqulodda vaziyatga tayyor turish strategiyalari bugungi kunda ilmiy va amaliy jihatdan muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

- 1.Masalan, Vizantiya va Xitoyda bu bo‘yicha qarashlar mavjud bo‘lgan. Batafsil qarang: Franz Mauelshagen. Natural disasters and legal solutions in the history of state power. Solutions in History // January-February 2013. – P. 66.
- 2.Сильное землетрясение в Андижане 3 сентября // Туркестанские ведомости. – 1904. – №127.
- 3.Последние известия о мерах помощи // Туркестанские ведомости. – 1903. – №6.
- 4.Последние известия из Андижана. // Туркестанские ведомости. – 1903. – №8.

5.https://en.wikipedia.org/wiki/1883_eruption_of_Krakatoa?utm.